

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-10-86-92>

УДК 82-31.091:159.923

Братусь І.В.¹

Київський університет імені Бориса Грінченка

Свердлик З.М.²

Київський національний університет культури і мистецтв

Гуцька А.М.³

Київський університет імені Бориса Грінченка

ЗНАЧЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ В ДОЛІ ЛЮДИНИ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНІВ «СТАРИЙ» ЮРІЯ ТРИФОНОВА ТА «ПЛАНЕТА МІСТЕРА СЕММЛЕРА» СОЛА БЕЛЛОУ)

Анотація. У статті проаналізоване значення історичної пам'яті в контексті особистих переживань героїв літературних творів Сола Беллоу та Юрія Трифонова. Розглядається питання осмислення прожитих років з елементами аналізу та передусім самоаналізу. Особлива увага надається часу важких випробувань – війн, революцій, особистих трагедій. Автори зупиняються на важливості «правильного морального вибору», на згубній дії «неправильного вибору». Доведено, що романи «Планета містера Семмлера» та «Старий» знаходяться в приблизно однаковій площині культурно-історичного осмислення дійсності, головним героям притаманні схожі якості та їх загальне роздратування сучасністю співвідносно не зважаючи на різні країни (США та СРСР).

Ключові слова: Юрій Трифонов, Сол Беллоу, «застій», історія, США, СРСР.

Bratus Ivan

Borys Grinchenko Kyiv University

Sverdlyk Zoriana

Kyiv National University of Culture and Arts

Gunka Anna

Borys Grinchenko Kyiv University

THE IMPORTANCE OF HISTORICAL MEMORY IN HUMAN FATE (ON THE MATERIAL OF THE NOVELS "OLD MAN" BY YURI TRIFONOV AND "PLANET OF MR. SEMMLER" SOLA BELLOU)

Summary. The article analyzes the significance of historical memory in the context of personal experiences of the heroes of the literary works of Solo Bellow and Yuri Trifonov. The question of comprehension of the lived years with elements of the analysis and first of all self-analysis is considered. Particular attention is paid to times of hardship – wars, revolutions, personal tragedies. The authors dwell on the importance of "the right moral choice", on the detrimental effect of "wrong choice". It is proved that the novels "Mr. Semmler's Planet" and "The Old Man" are in approximately the same plane of cultural and historical understanding of reality, the main characters have similar qualities and their general irritation with modernity is relative regardless of different countries (USA and USSR). In modern Ukraine, the problem of overcoming the totalitarian past is quite relevant. Ukrainians have gained a traumatic experience of counteraction and adaptation, comprehension and forgetting, condemnation and justification of certain historical events of the twentieth century. Turning to the literary works of the second half of the twentieth century allows us to better understand the nature of contemporary phenomena, to learn from the useful experience of intellectual writers in trying to "reconcile with reality", to overcome the inertia of oblivion and to find basic values of human existence, human layer. Sol Bellow and Yuri Trifonov were able to describe their main characters quite accurately – they are old, "locked in their memories". Only the past remains their "true" reality, but at the same time they have to live in a "present" alien to them. Continuation of their biological life does not satisfy the main characters of the analyzed works – they try to convey their memories or thoughts to the younger generation. But here they encounter a conditional wall of misunderstanding, a wall of alienation. The considerations and feelings important to them have mostly lost their relevance and turned into rudiments. Only a small part of the information about the past can be perceived only within the framework of interest in the fate of prominent personalities with whom the main characters had to intersect.

Keywords: Yuri Trifonov, Sol Bellow, "stagnation", history, USA, USSR.

Постановка проблеми. В сучасній Україні доволі актуальною є проблема подолання тоталітарного минулого. Українці отримали травматичний досвід протидії та адаптації, осмислення та забуття, засудження та виправдання тих чи інших історичних подій ХХ століття. Звернення до літературних творів другої половини ХХ століт-

тя дозволяє краще зрозуміти природу тогочасних явищ, винести корисний досвід письменників-інтелектуалів у спробі «примиритися з дійсністю», здолати інертність забуття та віднайти базисні цінності людського існування в буремному колориті драматичних і трагічних потоків історії, що змивають цілі людські пласти.

¹ ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8747-2611>² ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2104-0920>³ ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4455-1640>

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Юрій Трифонов та Сол Беллоу і по сьогодні знаходяться в фокусі досліджень багатьох вчених. Примітно, що це не лише літературознавці – сьогодні їхній вплив більше навіть аналізується з точки зору відповідного культурно-історичного зрізу.

Вченими досліджено різні аспекти творчості Сола Беллоу. Так, Чавкін А. і Чавкін Н. дослідили проблеми родинних взаємин в творчості Сола Беллоу, зокрема їх драматичний характер. [7]. В праці Х. Ліу [8] розкрита проблематика пам'яті в контексті невідповідності світосприйняття різних поколінь (на основі роману Сола Беллоу «Герцог»). Іншими вченими дослідженні різні аспекти творчості письменника [9; 11].

Життя та творчість Юрія Трифонов та Сола Беллоу також непогано дослідженні. Деякі дослідники торкаються його біографії, зокрема щоденників (Л. Банхнов) [1]. Порівняння творчості цих письменників здійснювалося відносно рідко. Ми в попередніх працях досліджували низку аспектів творчості Юрія Трифонов та Сола Беллоу [2; 3; 4].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. В статті порівнюється творчість Юрія Трифонов та Сола Беллоу в аспекті трансформації історичної пам'яті.

Мета статті. В статті здійснено спробу знайти спільні та відмінні мотиви творчості Сола Беллоу та Юрія Трифонов на основі двох їх творів. Це дослідження відбувалося з огляду на структурування людської діяльності за допомогою історичної пам'яті.

Виклад основного матеріалу. На схилі років людина набуває чималий досвід. Але «емоційне поле» такої людини часто забарвлене дразливістю, інертністю та скандальністю. Водночас, самоаналіз дозволяє людям похилого віку бути обачними та з певною долею іронії спостерігати за «людським мурашником». Особливо цінний подібний досвід у рамках художнього узагальнення з урахуванням культурно-історичних аспектів. Важливо, що старі люди були свідками епохи, носять в собі незліченну кількість інформації, фактажу. Та подібний «тягар минулого» часто не має механізмів передачі наступним поколінням – молодь занадто зайнята вирішенням своїх поточних проблем.

Сол Беллоу та Юрій Трифонов зуміли доволі точно описати своїх головних героїв – це старі, що «замкненні в своїх спогадах». Тільки минуле лишається їхньою «справжньою» дійсністю, але водночас їм доводиться жити в чужому їм «теперішньому». Продовження свого біологічного життя не вдовольняє головних героїв аналізованих творів – вони намагаються донести свої спогади чи міркування до молодшого покоління. Та тут вони натикаються на умовну стіну нерозуміння, стіну відчуження. Важливі їм міркування та почуття втратили здебільшого свою актуальність, перетворилися на рудименти. Лише незначна частина інформації про минуле може бути сприйнята тільки в рамках зацікавлення долею визначних особистостей, з якими головним героям доводилося пересікатися.

«Героїчні» епізоди минулого часто пересікаються з неналагодженим побутом та втратою «презентабельного вигляду» теперішнього. Автори намагаються допасувати минуле до сьогоден-

ня. Парадокс полягає в тому, що ніхто не «збирався старіти», старість наскочила на головних героїв «раптово». І їм доводиться призначуватися до нових реалій, що значно їх бентежить. Кожний крок назустріч невідомому супроводжується хвилиною роздратування та виявом «нової реальності», що часто пов'язана з руйнівними фізіологічними процесами. «Павлуша, ты меня извини, конечно, но у тебя тут запах тяжелый. И это тоже, ты считаешь, полезно?» Закричал: «А старика жизни учить – полезно? Когда этой жизни – на доньшке?» Кричат не надо. Они не виноваты. Не понимают. Свояченица расплакалась. Оставили в покое...» [6, с. 193].

Подібне нав'язливе піклування також обтяжує Артура Семмлера, що не може витримати ані намагання допомогти доньки, ані Марго: «She was sweet but on the theoretical side very tedious, and when she settled down to an earnest theme, one was lost. This was why he ground his own coffee, boiled water in his flask, kept onion rolls in the humidior, even urinated in the washbasin (rising on his toes to a meditation on the inherent melancholy of animal nature, continually in travail, according to Aristotle)» [10, с. 15]. Розпад особистості становить собою частину реакції на оточуючу дійсність. В подібному стані головні герої намагаються якимось «закріпитися» на уламках знань та життєвого досвіду.

Та саме минуле доволі ненадійне в уяві головних героїв. Артур Семмлер знаходить для себе формулу припасування минулого до сьогодення крізь особисті спогади. В цих спогадах він уявляється собі «не зовсім людиною». Травматичний спомин про розстріл і порятунок зробили його «особливим». Ця «особливість» ставила його поряд з іншими, але він не відчував себе спільним з ними: «It was a feeling of horror and grew in strength, grew and grew. What was it? How was it to be put? He was a man who had come back. He had rejoined life. He was near to others. But in some essential way he was also companionless. He was old» [10, с. 289]. Самоаналіз привів його до висновку, що окрім природного плину часу, на його свідомість вплинули трагічні спомини. Вони помножились трансформацією пам'яті жертви (коли розстріляли його дружину і пошкодили око, коли він вибрався живим з могили) в пам'ять активного антифашистського партизана (коли він вбивав німців).

Сол Беллоу вказує, що травматичні події незворотно змінили свідомість головного героя «When he himself underwent murder beside her. When he and sixty or seventy others, all stripped naked and having dug their own grave, were fired upon and fell in. Bodies upon his own body. Crushing. His dead wife nearby somewhere. Struggling out much later from the weight of corpses, crawling out of the loose soil. Scraping on his belly. Hiding in a shed» [10, с. 92]. Ці події не зламали психіку Артура Семмлера, але внесли значні корективи в його світогляд. Ці зміни проклали межу між «непотрібним інтелектуалом» і справжньою людиною, відчайдушним борцем з нацизмом: «Till forty or so I was simply an Anglophile intellectual Polish Jew and person of culture – relatively useless» [10, с. 303]. Тільки загартованість війною дала головному герою Сола Беллоу нове бачення життя.

Хоча більшість часу Артур Семмлер знаходиться в стані здивування – він дивується різним невідповідностям життя, не здатний зрозуміти банальні реалії Нью-Йорка. Для нього загадкою лишається поведінка доньки Шули та інших родичів, чорношкірого одіозного крадія «з автобусу», студентів-провокаторів на лекції. При цьому він усьому знаходить раціональне пояснення. Та інтелект часто не наближає його до розуміння подій, він заводить Артура Семмлера ще в більші тупики. Глибоке знання історико-культурного контексту дозволяє йому бачити невітшну дійсність. В цій дійсності багато понять і явищ втрачають первинне значення, відтворюються з гнітючою правдою. Наприклад, він аналізує своє ім'я – Артур. Виявляється, що так його назвала мати на честь відомого німецького філософа, що ставився до євреїв з певним скепсисом: «Like Schopenhauer, whom my mother read. Arthur, at that period, not very Jewish, was the most international, enlightened name you could give a boy. The same in all languages. But Schopenhauer didn't care for Jews. He called them vulgar optimists» [10, с. 209].

Знання історії приносить в життя відповідні елементи самокритичності, елементи розуміння процесів та навіть значно пом'якшують емоційне тло. Катарсис Артура Семмлера призвів до появи здатності цінувати добро та «справжність». Саме ці якості він ставить над усе в розумінні людської дійсності. Моральним авторитетом для нього стає племінник Елія. Артур Семмлер наприкінці роману здогадується, що багач Елія придбав ролс-ройс заради втіхи свого шофера. Подібний вчинок робив його дуже добрим в очах Артура Семмлера. Навіть останній вчинок Елія пронизаний добротою – він, відчуваючи, що помирає, попросив лікарів забрати себе з палати начебто «на аналізі». Цим він убезпечив рідних від разючих за своїм трагізмом миттєвостей спостереження смерті.

У Юрія Трифонова головний герой «Старого» Павло Євграфович Летунов також формувався у вогні революцій та війн, викарбовував свою особистість з безлічі складних моральних виборів. Саме моральний вибір становить собою основний концепт розуміння історії: «...дело идет о судьбе революции! Вы знаете, для чего учрежден революционный суд? Для наказания врагов народа, а не для сомнений и разбирательств. Дантон сказал во время суда над Людовиком: «Мы не станем его судить, мы его убьем!» А «Закон о подозрениях», принятый Конвентом? Подозрительными считались те из бывших дворян, кто не проявлял непрестанной преданности революции. Не надо бояться крови! Молоко служит пропитанием для детей, а кровь есть пища для детей свободы, говорил депутат Жюльен...» [6, с. 69–70]. Саме ці криваві ріки ХХ століття сформували своєрідний тип мислення.

При цьому Павло Летунов бачить своєрідність історичної пам'яті, її вибірковість. Його завдання, як і у Артура Семмлера, віднайти якісь «потрібні» слова для збереження пам'яті, перенести частину цих знань у майбутнє. Зберегти – це не значить пам'ятати самому, бо ці знання помирають разом з людиною-носієм. Зберегти – значить знайти спосіб зацікавити в цих знаннях прийдешнє по-

коління, знайти шляхи трансформації споминів у живу субстанцію. І тут здебільшого головних героїв спіткає невдача, вони змушені на самоті копіюватися на «чудернацькому горіщі»: «Память – склад ненужных вещей, чулан, где до поры, пока не выкинут окончательно, хранятся пыльные корзины, набитые старой обувью, чемоданы с отбитыми ручками, какие-то тряпки, зонты, стекляшки, альбомы, куски проволоки, одинокая перчатка и пыль, пыль, густая, вялая, пыль времени. Вот сохранилась фамилия солдата, мелькнувшего на пороге жизни. Легко раненный под Сувалками солдат Губанов. Он покоится, как алмаз, в невообразимой пыли» [6, с. 27].

Відсутність актуалізації минулого навіть викарбувалася в назві роману Юрія Домбровського – «Факультет непотрібних речей». Спостереження Юрія Домбровського також цінні з точки зору аналізу історичних процесів, особливо їх ідейної складової: «Дело прежде всего заключается вот в чем: что происходит с идеей, когда она становится действительностью? Очень много с ней неожиданного и неладного происходит тогда. Появляется она совсем непохожей на себя. Иногда такие гады вместо ангелов повыползут, что хочется махнуть рукой да и послать всех к шаху-монаху. Ничего, мол, не вышло, просто напоролы чепухи, пора кончать. Ведь вот что порой приходит в голову самым сильным и верным. Они ведь тоже люди... вот в чем их беда! Кроме того, у идеи в действительности не одно или два лица, а добрый десяток их. Только проявляются они не сразу. Вначале прекрасное личико, а потом хари, хари, хари, и как их увидишь, иногда и жить не хочется» [5, с. 27]. Саме подібні роздуми єднали багатьох письменників, що відчували біль від кривавих експериментів над людством.

Примітно, що ідеї часто гублять десятки мільйонів людей. Сол Беллоу вказує на вбивць, що «перевдягалися у військову форму»: «He was only an old Jew whom they had hacked at, shot at, but missed killing somehow, murdering everyone else with their blasts. In their peculiar transformation: a people changed into uniform, masked in military cloth and helmets, and coming with machinery for the purpose of murdering boys, girls, men, women, making blood run, burying, and finally exhuming and burning rotten corpses. Man is a killer. Man has a moral nature» [10, с. 197]. Письменник доводить, що подібне «перевдягання» не знімає з людей моральної відповідальності за страти, за злочини. І жертвам аж ніяк не легше від того, що їх вбивають люди в уніформі. Одним з завдань історичної пам'яті і є збереження подібного травматичного досвіду, що не дозволяє подібним кривавим явищам отримати виправдання в майбутньому. В ідеалі подібні спогади покликанні унеможливити ідеологічні злочини в майбутньому.

Висновки і пропозиції. Ми лише коротко торкнулися основних проблем історичної пам'яті в творах Сола Беллоу та Юрія Трифонова. Ці автори намагалися довести суттєвий вплив історії на теперішнє. Хоча сам вплив і був беззаперечний, але залишалися невирішеними проблеми тонких психологічних механізмів опанування історичного матеріалу. Саме за допомогою художнього узагальнення письменникам вповні вдалося передати мінливий характер спогадів.

Тема трансформації історичної пам'яті становить собою ще досить не досліджену ділянку людської свідомості. В сучасних умовах механізми передачі відомостей про минуле значно ускладнилися та вражають своєю багатоманітністю.

Тому звернення до досвіду минулого у цій проблематиці є доволі корисним. Сол Беллоу та Юрій Трифонов зробили значний внесок у подібній галузі. Сподіваємося, що в наступних дослідженнях ми продовжимо вивчати цю проблематику.

Список літератури:

1. Банхнов Л. «Мне очень хочется писать сочинение» (Дневник Юры Трифонов). Москва : *Огонек*, № 19 от 17.05.1998. С. 36–41.
2. Братусь І.В., Михалевич В.В., Гунька А.М. Історико-культурний контекст написання роману Анатолія Рибакова «Важкий пісок». *Молодий вчений*. 2020. № 3. С. 432–435. doi: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-3-79-90>
3. Братусь І.В., Михалевич В.В., Гунька А.М. Деякі аспекти осмислення радянської дійсності в повісті Юрія Трифопова «Інше життя». *Молодий вчений*. 2020. № 4. С. 638–640. doi: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-4-80-132>
4. Братусь І.В., Кузьменко Г.В. Деякі культурно-історичні аспекти самоідентифікації особистості «інтелектуалів» у творах другої половини ХХ століття. *Art-платформа*. Київ, 2020. № 1. С. 39–68.
5. Домбровский Юрий Осипович. Факультет ненужных вещей : Роман в 2 кн. Москва : Сов. писатель, 1989. 715 с.
6. Трифонов Ю.В. Старик : Роман; Другая жизнь : Повесть. Москва : Сов. писатель, 1980. 350 с.
7. Chavkin, A., & Chavkin, N. (2019). The Pathological Family System in Saul Bellow's *The Adventures of Augie March*. *Style*, 53(1), 41–58. doi:10.1353/sty.2019.0003
8. Liu, X.Y. (2019). Intergenerational Trauma and Memory Writing in Herzog. *Interdisciplinary Studies of Literature*, 3(3), 504–515.
9. Safran, G. (2018). Authenticity, Complaint, and the Russianness of American Jewish Literature. *Prooftexts-a Journal of Jewish Literary History*, 36(3), 255–285. doi: 10.2979/prooftexts.36.3.02
10. Saul Bellow, *Mr. Sammler's Planet*, Universal Book Stall, Delhi, 1970, 313 p.
11. Tian, Z. (2018). Urban Gothic and the Sphinx Factor: Saul Bellow's *Mr. Sammler's Planet*. *Interlitteraria*, 23(1), 124–135. doi: 10.12697/il.2018.23.1.13

References:

1. Bankhnov, L. (1998). «Mne ochen' khochetsya pisat' sochineniye» (dnevnik Yury Trifonova) ["I really want to write an essay" (Yury Trifonov's diary)]. Moskva: *Ogonek*, no. 19, 17.05.1998, pp. 36–41. (in Russian)
2. Bratus, I., Mikhalevich, V., & Gunka, A. (2020). Istoryko-kul'turnyy kontekst napysannya romanu Anatoliya Rybakova «Vazhkyy pisok». [Historical and cultural context of writing Anatoly Rybakov's novel "Heavy Sand"]. *Molodyy vchenyy* [Young Scientist], no. 3, p. 432–435. doi: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-3-79-90> (in Ukrainian)
3. Bratus, I., Mikhalevich, V., & Gunka, A. (2020). Deyaki aspekty osmyslennya radyans'koyi diysnosti v povisti Yuriya Tryfonova «Inshe zhyttya» [Some aspects of understanding the Soviet reality in Yuri Trifonov's novel "Another Life"]. *Molodyy vchenyy* [Young Scientist], no. 4, p. 638–640. doi: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-4-80-132> (in Ukrainian)
4. Bratus, I., & Kuzmenko, H. (2020). Deyaki kul'turno-istorychni aspekty samoidentyfikatsiyi osobystosti «intelektualiv» u tvorakh druhoyi polovyny XX stolittya [Some cultural and historical aspects of self-identification of the personality of "intellectuals" in the works of the second half of the twentieth century]. *Art-platforma* [Art-platforma]. Kyiv, no. 1, p. 39–68. (in Ukrainian)
5. Dombrovsky, Y. (1989). Fakul'tet nenuzhnykh veshchey [Faculty of unnecessary things: Novel in 2 vols]. Moscow: Sov. pisatel, 715 p. (in Russian)
6. Trifonov, Y. (1980). Starik: Roman; Drugaya zhizn': Povest' [Old man: Roman; Another life: A Tale]. Moscow. (in Russian)
7. Chavkin, A., & Chavkin, N. (2019). The Pathological Family System in Saul Bellow's *The Adventures of Augie March*. *Style*, 53(1), 41–58. doi:10.1353/sty.2019.0003
8. Liu, X.Y. (2019). Intergenerational Trauma and Memory Writing in Herzog. *Interdisciplinary Studies of Literature*, 3(3), 504–515.
9. Safran, G. (2018). Authenticity, Complaint, and the Russianness of American Jewish Literature. *Prooftexts-a Journal of Jewish Literary History*, 36(3), 255–285. doi:10.2979/prooftexts.36.3.02
10. Saul Bellow, *Mr. Sammler's Planet*, Universal Book Stall, Delhi, 1970, 313 p.
11. Tian, Z. (2018). Urban Gothic and the Sphinx Factor: Saul Bellow's *Mr. Sammler's Planet*. *Interlitteraria*, 23(1), 124–135. doi: 10.12697/il.2018.23.1.13